

жүргізілмейді. Сонда да, ауыл мектебінің проблемалары бірнеше рет жоғары деңгейде талқыланды. Білім беруді дамыту бойынша бағдарламалар қабылданып, іске асырылуда. Сонымен бірге, өңірлерде, жергілікті жерлерде тиісті білім беру саясаты құрылып, ауылдық жерлерге сапалы білім беру үшін, қол жетімді болу үшін ерекше миссияны жүзеге асыратын аймақтық педагогикалық білім беру орталықтары жұмыс істеген жағдайда ғана өзекті мәселелерді шешуге болады.

Ауыл мектебін дамытудың негізгі мәселесі әрқашан оның халықтық рухы, өмірдің әлеуметтік сипаты, қоғамға ашықтығы және оны біріктіруге бағытталған басқарудың мемлекеттік сипаты арасындағы қарама-қайшылықта болды. Бұл қарама-қайшылықты жеңу әрдайым ауыл мектебінің пайдасына бола бермейді. Сондықтан ол өзінің миссиясын, құндылықтары мен мақсаттарын үнемі нақтылап тұруға мәжбүр болды. Ауыл мектебінің қалыптасуына және өзін-өзі дамыту үдерісіне бірегей білім беру институты ретінде мұғалімдердің, ата-аналардың, оқушылардың, ауыл қоғамдастығының құндылықтарының ұғынуына, яғни оның қызметін іске асыруға бағытталған халықтың мәдени-тарихи өмірінің үлгілері бойынша атқарылуына ықпал етті. Қазіргі кезеңдегі білім берудің негізгі міндеті ретінде оның жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар контекстіне оралуы болды.

Ауыл мектебіне қатысты бұл шаруа руханиятын, мәдениетін, жер иесінің сезімін қалпына келтіру және қайта құру, ауыл мектебін ауыл қоғамы дамуының тиімді факторына айналдыру дегенді білдіреді. Ауыл тұрғындары көбінесе ұжымдық сананың тасымалдаушылары, ұлттық құндылықтардың жақтаушылары, алдыңғы ұрпақтардың тарихи жадының мұрагерлері, халықтық педагогика, медицина, мәдениет және агрономия дәстүрлерін сақтаушылар болып қала береді. Шаруалардың ұжымдық психологиясы саласында халықтың өмір сүру жолдары туралы түсініктеме іздеу керек. Шаруа өмірі мен шаруаның өзіндік санасының менталитетінің ең тән белгілерінің қатарына мыналарды жатқызуға болады: жерге, табиғатқа ерекше көзқарас; ауылдық қоғамның ашықтығы; адами қатынастардың сенімділігі; әр отбасына және қоғамның әр мүшесіне қамқорлық және т.б. Бұл құндылықтар қолайсыз саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты едәуір дәрежеде жойылған ауылдың ақыл-ой кеңістігінің мазмұнын құрайды.

Ауылдық білім берудің менталдылығын зерттеу қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда ерекше өзектілікке ие болады. Өйткені оны реформалау үшін келесі аспектілерді ескеруі керек: бірінші, – әлеуметтік өмірді, білім беру саласын оның ауылдық өмір салты арақатынасында жаңғырту арқылы қандай психикалық құрылымдарға сүйенуге болады; екінші, – белгілі бір менталды құрылымдардың тұрақтылығына байланысты ауыл тұрғынының әлеуметтік өмірі ретінде білім беру жүйесіндегі қандай жаңалықтар сәтті болады. Қазіргі уақытта позитивті даму процестерін қолдаудың негізгі факторы ретінде білімнің өсіп келе жатқан рөлін ескере отырып, мектептің маңызды функциясы ауылдың психикалық кеңістігін сапалы жаңа деңгейде қалпына келтіру деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. **Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңы.**
2. **Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2010 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.**
3. **Абанкина Т.В.** Оценка результатов внедрения вариативных моделей реструктуризации сети сельских школ в экспериментальных регионах // Вопросы образования. – 2007. – №1. – С. 175-182.
4. **Бабанский Ю.К.** Педагогика / Ю.К. Бабанский. – М., 2002. – 356 с.
5. **Байбородова Л.В.** Сельская малочисленная школа: какая она сегодня. М., 2002. – 356 с.
6. **Бондаревская Е.В.** Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания: Ростов-на-Дону, 2000.
7. **Зинченко, В.И.** О развитии системы подготовки кадров для малокомплектных школ // Тематическое приложение к журналу «Вестник образования». – 2006. – №2. – С. 76-80.

ӘОЖ947. 1/9

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Халыкова Г. А. – математика және информатика пәнінің оқытушысы, «Н.Құлжанова атындағы Торғай гуманитарлық колледжі» КМКК, Қостанай облысы, Арқалық қаласы.

Бұл мақалада Қазақ халқының ұлы ағартушы-ұстазы Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық идеялары туралы айтылады. Сонымен қатар оның идеяларының қазіргі заманмен үндесуі, сабақтастығы да мақаладан көрініс табады. Ыбырай Алтынсариннің ұлы мұрасы мәңгілік болашақ ұрпақтың таусылмас қазынасы екендігі туралы осы мақалада берілген.

Түйінді сөздер: ағартушы, педагог, этнограф, идея, фольклоршы.

Қазіргі заманғы білім берудің, қоғам мен мемлекеттің маңызды мақсаты Қазақстанның адамгершілігі жоғары, жауапты, шығармашылық, бастамашыл, құзыретті азаматын тәрбиелеу, оның қалыптасуы мен дамуына әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету болып табылады. Адамды, оның жағдайын және ішкі өмір сапасын айналып өтіп, заманауи инновациялық экономика құру мүмкін емес. Қоғамның даму қарқыны мен сипаты адамның азаматтық ұстанымына, өмірлік басымдықтарына, адамгершілік нанымдарына, моральдық нормалар мен рухани құндылықтарға тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «дамыған бәсекеге қабілетті мемлекет болу үшін біз жоғары білімді ұлт болуымыз керек» – деп атап өтті [1, 56 б.].

Ыбырай Алтынсарин – педагог-ағартушы, жазушы, фольклоршы, этнограф. Алтынсариннің бастамасымен ана тілінде оқытатын мектептер ашылды. Қазақ балаларына арналған Ана тілі және орыс тілі оқулықтарының авторы. Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде «ағартушы-прогрессивті қоғам қайраткері, озық идеялар мен білімді таратушы».

Ы.Алтынсариннің көпқырлы шығармашылығында адамгершілікке тәрбиелеу мәселелері жетекші орын алады. «Адам күш-жігерінің ішіндегі ең маңыздысы-адамгершілікке ұмтылу. Біздің ішкі тұрақтылығымыз және өміріміздің өзі оған байланысты. Тек біздің әрекеттеріміздегі мораль біздің өміріміздің сұлулығы мен қадір-қасиетін береді. Оны жанды күшке айналдыру және оның маңыздылығын нақты түсінуге көмектесу – білім берудің басты міндеті», – деп атап өтті әлемге әйгілі ғалым, Нобель сыйлығының лауреаты А.Эйнштейн.

Гуманистік және ағартушылық идеялар Ы.Алтынсариннің өлеңдері мен әңгімелерінде көрініс тапқан. Өлеңдерінде ол адам туралы және адам үшін ең маңызды моральдық шындықтарды жеткізеді:

Жаман адам мүмкін емес
Қабылдауға жақсы кеңес
Жаман адам тек мүмкін
Жаман және ақымақ сөйлесу.
Бұл жаман әрекетті
Ол мойындауға қабілетсіз...

Қазақстанның көптеген көрнекті қайраткерлері ұлы ұстаздың өмір жолын баяндады. Ыбырай Алтынсарин туралы көптеген зерттеулер жазылды, оның әдеби, социологиялық, педагогикалық, этикалық және этнографиялық көзқарастарына арналған бірқатар монографиялық еңбектері, ғылыми мақалалары жарық көрді. Олар: Т. Тәжібаев, М. Әуезов, А. Ситдықов, Б. Сүлейменов, А. Дербісалин, К. Бейсембиев, А. Эфиров, А. Оразбеков және тағы басқалар. Ұлы Октябрь социалистік революциясына дейін көпшілік қауым ұлы ұстаздың әдеби мұрасымен таныс емес еді. Бұл КСРО жылдарында ғана халықтың меншігіне айналды. Оның өлеңдері, әңгімелері мен таңдаулы шығармалары, шығармалар жинақтары жарық көре бастады.

Ы.Алтынсарин – XIX ғасырдағы қазақтардың мәдени өміріндегі жарқын құбылыс, ол туралы бүгін, өкінішке орай, аз еске алады. Ақындық дарынға, кемел ақылға және риясыз жанға ие бола отырып, ол Қазақстанның педагогикалық ой тарихында мәңгі қалады. Бұл адамның өмірі, оның аскетикалық іс-әрекеті өзінің жоғары ойларымен бірнеше ұрпақты жарықтандырады. Ол өзін мұғалім, этнограф ғалым, ақын, жазушы, қоғам қайраткері және ағартушы ретінде көрсеткен жан-жақты тұлға болды.

Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасына үндеу бүгінгі күні бұрынғыдан да өзекті. Қазіргі уақытта білімнің тарихи негізіне жүгіну қажет, өйткені тарихи педагогикалық мұраны түсінусіз жас ұрпақты адам мұраттарымен таныстыру мүмкін емес. Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен шығармашылық жолы, өмірбаянының жеке беттері, философиялық және педагогикалық көзқарастарының жеке аспектілері ерекше қызығушылық тудырады және қазіргі заманғы тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына ықпал етеді. Ыбырай Алтынсариннің тағдыры-одан кейін өмір сүріп, өмір сүргендердің барлығына өнегелі үлгі. Бұл өз халқына қызмет етудің үлгісі. Оның педагогикалық идеяларын облыстың үздік мұғалімдері қолданады, өлеңдері мен прозасын халық жақсы көреді.

Ы.Алтынсарин жан-жақты білімді адам болған. Ыбырай Алтынсарин этнограф-ғалым, ақын ретінде де кеңінен танымал болған. Ол Орынбордағы орыс географиялық қоғамының толық мүшесі болды. Осы қоғамның тапсырмасы бойынша ол қазақ этнографиясы бойынша баяндамалар мен мақалалар дайындап, жариялады. Ол қазақ халқының прогресс пен білімге деген ұмтылысының қаншалықты маңызды екенін түсінді [3,5-40 беттер].

Ы.Алтынсарин тек аскетик-педагог ғана емес, талантты ұйымдастырушы болған. Ол оқу орындарын құру, оқытушылар құрамын таңдау, балалар мен мұғалімдердің тұрмыстық ұсақ-түйектеріне қамқорлық жасау, қаржылық есептілік, оқу орындарының материалдық базасын жинақтау бойынша титаникалық жұмыс жасайды. Орынбор қырғыздарының облыстық басқармасына жасаған баяндамасында ол былай деп жазады: «...Қырғыз мектебін ұстауға арналған шығындарды жабу үшін,...900 руб. күміс, ол қырғыз мектебінің мазмұны бойынша Шнур кітабына кіруге жазылған. Осыған қоса берілген ведомость бойынша Мен дайындаған заттар мектеп қараушысына тапсырылды...». Шенеунік есебінің құрғақ жолдарының артында қанша ауыр жұмыс жасатырылды.

Алтынсарин өзінің ағартушылық-педагогикалық қызметінде тұлғаның адамгершілік негіздерін

тәрбиелеуге көп көңіл бөледі. Ол исламнан бас тартпайды, исламды оқытуға қарсы емес, бірақ дін ғылым мен техникамен келісіліп, жастардың адамгершілік тәрбиесіне ықпал етуі керек. «...Мен олардың (студенттердің) мораліне әсер ету үшін барлық күш-жігерімді саламын, сондықтан олар кейінірек паракор болмауы керек. Маған күлу керек, Мен кейде сабақтан бос уақытта ресми түрде молдамын және рухани тарихтан білетінімді, оған басқа да пайдалы, түсінікті әңгімелер қосатынымды айтамын...».

Ы.Алтынсариннің аскеталық қызметін ұстанған замандастары оның көзі тірісінде-ақ қазақтың білім беру ісіне қосқан үлесін бағалай білді. Педагогикалық іс-әрекеттерден басқа, олар оның жан-жақты әдеби шығармашылығын атап өтті: ана тілінде хрестоматия құрастыру, халық поэзиясының алғашқы жинақтарын және алғашқы оқуға арналған алғашқы кітап туындыларын құрастыру. Қамқорлық пен көптеген сапарларда өмір ұшты. 1889 жылы Алтынсарин әлі елу жаста, бірақ денсаулығы нашарлады. Жүйке кернеуі мен лагерь өмірінің қиындықтары әсер етті. Оның есімі өлмес болып, дала төсінде қастерлене шырқалатын болады. Бірақ мұғалімнің ойы болашаққа бағытталған. Мұнымен тоқтап қалу оның тағдыры емес. Бастаулар, идеялар, жоспарлар тыныштық бермейді...[5, б. 26].

Ы.Алтынсариннің идеялары бүгінде жақсы таныс. Олардың кейбіреулері мектеп егемен Қазақстанның жаңа шындығы жағдайында дамып келе жатқан біздің күндерімізде ерекше өзекті. Осыдан бір жарым ғасыр бұрын ол мектептегі білім беру жүйесінде жаратылыстану ғылымына, орыс және қазақ тілін оқытуға басты орын берген болатын. Дәл осы мәселе біздің елімізде өмір сүру нормасы ретінде екі тілділікті бекіту туралы сөйлескен кезде өзекті болып табылады.

Ыбырай Алтынсарин атындағы өлместіктің бастауы осында емес пе? Қазақ балалары үшін ана тілінде аса бай әңгімелер мен өлеңдер жазып, Алтынсарин қазақ әдебиеті тарихында жазушы-суретші ретінде Абаймен бірге лайықты орын алды. Оның шын жүректен, шынайы жазылған шығармалары, балалар жүрегі мен балалар мүдделеріне жақын және әлі күнге дейін ескірген емес. Алтынсариннің тарихтағы, этнографиядағы және өлкетанудағы маңызы зор.

Алтынсарин талантты педагог, жазушы және қоғам қайраткері, Халық мектебі үшін, халықты ағарту үшін күрескер ретінде өзінің қажымас, қайратты қызметін көрсетті. 2014 жылы жарық көрген «Ұлы ұстаз ұлағаты» атты шығармасында қазақ халқының қоғамдық және мәдени өміріндегі Алтынсариннің рөлі туралы жазған. Ол әлі зерттелмеген, зерттелмеген, Ұлы мұғалім туралы жазылмағанын атап өтті.

Ыбырай Алтынсарин – өз халқының талантты ұлы, ұлт мақтанышы. Ол қазақ халқының мәдениетін дамытуға үлкен үлес қосты, оның еңбектері мен барлық шығармашылығы тарихымыздың алтын қорына еніп, кейінгі ұрпаққа сарқылмас бай мұра қалдырды. Ол қазақ халқының жадында осындай ұлы тұлға болып қалды. Мен оның шығармалары, аудармалары әр оқырманға қолжетімді болғанын, сирек мұрағаттық материалдар жарияланғанын қалаймын, ал жас ұрпақ талантты ақын мен аудармашының жұмысын ризашылықпен зерттеді. Алтынсариннің Қазақстандағы халыққа білім беру тарихындағы маңызы өте зор. Алтынсариннің қызметі біз үшін қоғамдық ойдың дамуы және оның халыққа білім беру мен Қазақ әдебиеті тарихындағы орны тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады. Біз Алтынсаринге оның алғашқы Халық мұғалімі, Қазақстандағы халық мектептерінің алғашқы ұйымдастырушысы және қазақ халқының ортасынан шыққан алғашқы теоретик-педагог ретіндегі қызметі үшін құрмет көрсетеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. **Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050»**

Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2012 жылғы 14 желтоқсан.

2. **Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында»** / Алматы, 1999 ж.

3. **Б.С. Сүлейменов «Ибрагим Алтынсариннің өмірі мен шығармашылығы»** / Алматы, 1957 ж.

4. **Ы.Алтынсарин «үш томдық шығарма»** / Алматы, 1978 ж.

5. **М.Әуезов «жиырма томдық шығармалар жинағы»**, 1985 ж.

УДК 821.512.141.09

ПОЭТИЧЕСКАЯ ПУБЛИЦИСТИКА АКУМЛЛЫ И ДРУГИХ БАШКИРСКИХ ПОЭТОВ РУБЕЖА XIX-XX ВВ.

Хусаинов С. М. – научный сотрудник ИИЯЛ УФИЦ РАН, г. Уфа, Россия.

В статье рассматривается творчество поэта-просветителя Акмуллы, который оставил целую главу в духовной истории башкирского народа и оказало значительное влияние на развитие общественной мысли и культуры других тюркоязычных народов.

Ключевые слова: просветительство, творчество, ценностные ориентиры, публицистика.